

מסיימת בפסוק, זכרתי לך חסד בעורִיך' (ירמיה ב ב) — והרי זה אחד מפסוקי הזכרונות. 3. הפטרת פרשת "שמות" לבני בבל וקהילות צפון אפריקה היא, כידוע, ביחזקאל טז א ואילך. והנה בהרבה כ"י מצאנו הפטרה זו מסתיימת בדילוג לפסוק ס שם, שאף הוא מפסוקי הזכרונות: ,וזכרתי אני את-בריתי אותך' וגו'. אבל ניתן לומר שגם הסיום המקובל כיום במנהגי בבל וקהילות צפון-אפריקה¹⁰¹ בפסוק יג: ,ותצלחי למלוכה' — גם הוא אינו אלא אחד מפסוקי המלכויות שנשתקעו מאתנו וזכרם נשאר לפליטה במנהג הקהילות הנז'...

בסיכום: יש כאן לפנינו שלוש הפטרות שונות לר"ה. ואגב כך הוכחנו זיקת ג' פסוקים מהנביאים שבתקיעתא דרב לקריאת ראש השנה. ועי' לעיל ריש פרק ג.

ב. הסדר "ומשה היה רועה" מספר בהתגלות ה' למשה בהר סיני. כלומר, "הקבלה" למתן תורה שפסוקיו (בשמות יט) משמשים הקדמה לפסוקי השופרות בתקיעתא דרב, כנ"ל פרק ד. כלומר, יש בסדר זה "מעין המאורע" לראש השנה. והנה מצאנו לפייטן ינאי¹⁰², המרמז את הפסוק בירמיה לא ב (,מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך) כהפטרה אלטרנטיבית לס' "ומשה היה רועה"¹⁰³. הפייטן מקשר את הפסוק הנז' בירמיה לפסוק שני של הסדר. אפשר איפוא, שההפטרה התחילה בפסוק שלפניו: ,מצא חן במדבר' וגו' שיש בו "גזירה-שוה" לראש הסדר: "ומשה היה רועה... וינהג את הצאן אחר המדבר". ואכן הפסוק הנז' בירמיה (לא א) מרמז בודאי להתגלות ה' למשה במדבר סיני, בלי כל פקפוק. נמצא, שמנהגנו להתחיל הפטרת ב' דר"ה בפסוק, מצא חן במדבר' — הוא זכר

עמ' 337). אלא שהפסוק שלאחריו (פט יז) אינו שייך בעצם לס' "עשה לך", אלא אם כן הוא שייך לר"ה שאז יפה לומר: ,בשמך יגילון כל היום', שכבר בנחמיה ח מצאנו שתפילת ר"ה ארכה רובו של יום. נמצא לענייננו, שפסוק יז מתהלים פט נספח לפסוק שלפניו משום עניין ר"ה שבו... ובאמת מצאנו פסוקים אלה מופיעים מיד אחר התקיעות דר"ה בכל המנהגים בימינו. כלומר, פסוקים אלה שבמחזורים אינם "פסוקי שופרות" קדומים שנדחקו מהתקיעתא שבמוסף ונשתמרו באורח פלא במקומם הנכון: מיד אחרי סדר התקיעות דמיושב. לפיכך אפשר להסביר שכל עצמו של הפסוק, בחצוצרות וקול שופר' (צח ו) לא בא אלא לקשר בין החצוצרות שבסדר "עשה לך" ובין השופר שאנו מריעים בו ביום הדין. ובאמת יש מחזורים אשכנזים שבהם בא מיד לאחר הפסוקים פט טז יז גם מזמור צח לו; ודאי משום שבמזמור זה יש כמה וכמה עניינים השייכים לר"ה (,זכר חסדו, בחצוצרות וקול שופר', ירעם הים ומלואו [בריאת העולם], ,ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים). ומסתבר, שפרק זה שבתהלים שימש כמזמור ר"ה בימי קדם.

בסיכום: הפסוקים הנ"ל מתהלים נלקחו ע"י ינאי מסדר התפילה לר"ה, שבו קראו סדר "עשה לך".

101. ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך י, ברשימת ההפטרות שבסוף הכרך, ולעיל הע' 98.

102. פיוטי ינאי, עמ' עה. והשווה ביאורו של צ"מ רבינוביץ לקרובת ינאי דנן, ב"תרכיץ" כרך כו, עמ' 45, הע' 30.

103. השווה "סיני" סא, סוף עמ' רפא.

להפטרות ס' "ומשה היה רועה", שהיה נקרא בא"י הקדומה ביום ב' דר"ה. ואמנם, אם נציג הפסוקים דלהלן שבירמיה זה לעומת זה נראה כי למעשה מקבילים הם זה לזה... וכשם שהראשון שבהם הוא מפסוקי הזכרונות בר"ה וכפי שראינו בסעיף א שימש כהפטרות ר"ה — הוא הדין בשני, המשמש עד היום כראש הפטרות ר"ה:

יִרְמְיָהּ לֹא אֵיב

יִרְמְיָהּ ב ב

כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורֶיךָ   כה אמר ה' מצא חן במדבר עם
אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר   שרידי חרב, הלך להרגיעו ישראל. מרחוק
בארץ לא-זרועה.   ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך,
על-כן משכתיך חסד.

והנה ראינו לעיל (פרק ד), שהספרי נותן את ישעיה כד כג עניין לפסוק שבתוך הסדר דנן, היינו הפסוק, לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז). נמצא לנו זיקה נוספת בין הסדר דנן לפסוק הנז' בישיעה — שהוא מפסוקי המלכיות.

[אפשר שבשמות שם התחילה קריאת סדר ג מסדרי ספרי שמות. אמנם, לא ידוע לנו מרשימות הסדרים התחלת הסדר בפסוק, לך ואספת אבל דרשת הספרי הנ"ל מרמזת כי ייתכן שאמנם היו קהילות שהתחילו סדר חדש בפסוק זה, שהרי כל הפסוקים האחרים הנזכרים שם בספרי הם ראשי סדרים. סיוע חשוב להשערה זו יש למצוא במנהג יהודי מדבר סהרה לתרגם סדר "ומשה היה רעה", עד פסוק טז, לארמית ולברברית¹⁰⁴; אפשר שיש כאן שריד וזכר שבפסוק טז התחיל סדר חדש, שמן הסתם נהגו כן כשחל ר"ה בשבת והתחילו בפסוק טז (לך ואספת) קריאת יום השני דר"ה בשחרית (בעוד שאת טז הפסוקים שלפניו קראו במנחת יום ראשון דר"ה). ואמנם מהסעיף הבא נראה, שהדגישו יפה שייכות ישע"י כד כג לסדר השלישי שבספר שמות. ומסתבר שיש כאן הקבלה לקריאת "אספה לי" בב' דר"ה, כנ"ל פרק ד; או שהתחילו בפסוק זה משום שאמור בו: פקד פקדתי אתכם' וכבר אמרו ר' יוסי לפסוק זה עם הזכרונות כשם שאמר לפסוק, וה' פקד את שרה' עם הזכרונות¹⁰⁵. נמצא, שב' הפסוקים הנזכרים היו ראשי פרשיות לר"ה¹⁰⁶. ובסיכום: שמות ג טז היה ראש סדר לר"ה].

ג. ראש ההפטרה לס', וילך משה' הרמז במדרשים הוא הפסוק הידוע לנו מפסוקי המלכיות שבתקיעתא דיוסי בן יוסי — ישעיה כד כג. לצורך ענייננו נעתיק כאן מקצת דרשות אלו שבמדרשים:

1. וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני ישראל (שמות ד כט)... ואחר באו משה ואהרן' (שם ה א) — "והיכן הם הזקנים? אלא שהלכו להם... אמר להם הקב"ה: מה אתם סבורים, שאיני פורע לכם? חייכם, כשיעלו משה ואהרן לקבל את התורה אתם עולים עמהם... אמר להם הקב"ה: בעולם הזה לא ראיתם

104. ראה: נ' פריד, עניינות מגילת אנטיוכוס, "ארשת" כרך ה, עמ' 172; הרב י"מ פרטוש, סדר התפילות לפי מנהג יהודי גרדאיה, "תגים" א, עמ' 72.

105. תוספתא ר"ה פ"ב; בבלי שם לב ב.

106. ע"י "סיני" סא, עמ' רפ, הע' 85.

בכבוד של תורה, אבל לעולם הבא אתם מתכבדים בשל תורה. שנאמר: ,וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו כבוד' " ¹⁰⁷. נמצא, הדרשן מקשר הפטרה העוסקת במלכיות לסדר ,וילך משה" ואגב כך רומז לעניין מתן תורה, המשמש מוטיב עיקרי לפסוקי השופרות. כלומר, אנו שומעים דרשה זו בראש השנה. ואכן, סידרת הדרשות לס' ,וילך משה" נפתחת בפסוק הידוע יפה מקרובת ר"ש ב"ר יצחק לר"ה ¹⁰⁸. וזו לשון הפתיחה הנזכרת ¹⁰⁹: ,וילך משה וישב אל יתר חותנו' (שם ד יח) — ,זשה, והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש' (איוב כג יג). דרש ר' פפוס ¹¹⁰: לפי שהוא יחיד בעולם... א"ל ר' עקיבא: חייך פפוס, אין דורשין כן!... והקב"ה נושא ונותן במשפט ואומר: היאך יצא משפט פלוני?". הרי, שגם כאן אנו יושבים ומקשיבים לדרשן הנושא נאומו על הדוכן ביום הדין, ואגב שהוא משמיע לנו דרשה מעין המאורע של ראש השנה אינו נמנע מלצטט גם פסוקי שופרות של מתן תורה (וכל העם רואים את הקולות, ויהי קול השופר' — שמות כ יח; יט יט) ¹¹¹. כמו כן מצאנו במדרשים לסדר דנן ¹¹¹ אחת האגדות הכלולות בהקדמת השופרות שבמנהג א"י הקדום המועתקת להלן בנספח א.

2. ,וילכו משה ואהרן ויאספו את כל זקני ישראל. מהו, ויאספו? — ,שמינו אותם זקנים. שכך אמר לו הקב"ה: ,לך ואספת את זקני ישראל. אמר הקב"ה: בעולם הזה חילקתי כבוד לזקנים ואף לעתיד לבוא אני חולק להם כבוד, שנאמר: ,ונגד זקניו כבוד' " ¹¹².

3. אותה דרשת רשב"י (ספרי במדבר, צב) שהובאה לראש סדר ,אספה לי" מצוטטת בתנחומא (שמות כט) לסדר ,וילך משה" דנן ¹¹³.

וכך אפשר לנו לסכם בלי כל פקפוק, שהסדרים השלשיים בריש ספר שמות היו נקראים בימי ראש השנה הראשונה במחזור שתחילתו בחג החנוכה.

¹⁰⁷. תנחומא בובר, פ' שמות כא.

¹⁰⁸. ראה ,פיוטי ר' שמעון בר יצחק", מהד' הברמן, עמ' קיב ואילך. וכבר הראה ע' פליישר (עמ' מ במאמרו הנ"ל הע' 19) שפסוק זה הוא חלק מ"עסטריוטא" (על מהות העסטריוטא ראה פליישר שם, עמ' כט ואילך).

¹⁰⁹. תנחומא שמות יח. רשימת המקבילות ראה אצל בובר שם הע' עו.

¹¹⁰. במקורות אחרים: ר' פפייס. אלא שדברי ר"ע המבוטאים כלפי ר' פפוס בחריפות יתירה מעלים חשש אם באמת היה זה תנא בשם ר' פפוס (או: ר' פפייס) או שמא לפנינו אותו פפוס בן יהודה המפורסם (ברכות סא ב, ועוד). ואמנם מוזרים הם דברי ר' פפוס כאן במדרש: ,לפי שהוא יחיד בעולם ואין מי שימחה בידו — כל מה שרוצה לעשות עושה"... פירוש מעין זה אינו לרוח היהדות הצרופה וקשה להניח שאכן היה זה תנא שהוציא מפיו דברים כאלה. אכן, אם יצאו הדברים מפי פפוס בן יהודה — נחא... .

¹¹¹. תנחומא שמות יח; מהד' בובר שם כב; שמות רבה פ"ה ט.

¹¹². תנחומא בובר סוף פ' שמות, ועי' הערת בובר שם.

¹¹³. עוד פרט חשוב: בשמות רבה (פ"ד א) נפתחת סידרת הדרשות לס' ,וילך משה" בפסוקי מזמור כד שבתהלים; וכבר ראינו (לעיל הע' 88) שמזמור זה שייך לר"ה, נמצא שגם מדרש זה שייך לדרשת ר"ה.

בהגיע ראש השנה השניה במחזור זה הגיע גם מועד קריאת הסדרים „בחדש השביעי“ (ויקרא כג כג), ו„וכי-תמכרו ממפר“ (שם כה יד).

בידוע שסדר „בחדש השביעי“ נזכר לראשונה במשנה ונשנה בתוספתא ובברייטא ונשלש בפסיקות¹¹⁴. בפסיקתא רבתי מופיעה גם הפטרת הסדר: „תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי“ (יואל ב א). וכבר ראינו¹¹⁵ שעדיין נהוגה הפטרה זו אצל מקצת מקהילות הקראים. אין איפוא צורך להרבות דברים על קריאת סדר זה בר”ה. אלא עלינו להעיר על דעתו של פריד¹¹⁶, שבני א”י התחילו הקריאה בר”ה החל מ„שור או כשב“ בדיוק כמנהגם ביום א’ דפסח (ומנהגנו: ביום ב’ דפסח) ובדומה למנהגם¹¹⁷ ומנהגנו בא’ דסוכות. ידיעה זו חשובה לנו ביותר, כמו שנראה להלן. וקודם נעמוד על טעם הדבר:

^{אוצר החכמה} לדעת פריד¹¹⁶ החלו הקריאה ב„שור או כשב“ משום שהיו מרבים באכילת בשר בר”ה וקראו בפרשה זו כדי להזהיר את העם מלעבור בשוגג על איסור „אותו ואת בנו“. לדידי יש עוד טעם בדבר, המתאים בעיקר לר”ה. טעם זה מצאנו כבר בתרגום יונתן על אתר (ויקרא כב כג) ומבוטא בבהירות בדברים רבה (פ”ו א) על המצוה „המקבילה“ — שילוח הקן: „וכשם שרחמיו של הקב”ה על האדם — כך רחמיו על הבהמה. מנין? שנא’ (ויקרא שם): „[ו]מיום השמיני והלאה’ וגו’. ולא עוד, אלא שאמר הקב”ה (שם): „אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד“. וכשם שנתן הקב”ה רחמים על הבהמה — כך נתמלא רחמים על העופות. מנין? שנא’ (דברים כב ו): „כי יקרא קן צפור לפניך“. ובכן, הטעם האחד לשתי המצוות: רחמים. והרי זו קריאה מצויינת ליום הדין והרחמים: „כשם שאתה מרחם על הבהמה והעופות — כך תרחם עלינו. ואכן, נראה להלן שבר”ה השלישי שבמחזור קראו סדר „כי יקרא קן צפור“... ובאמת הדרשות בפסיקתא דרב-כהנא לפרשת „שור או כשב“ (פ”ט) ובויקרא רבה לאותה פרשה (פכ”ז) זהות הן במחציתן הראשונה לדרשות שבבראשית רבה (פל”ג) לס’ „ויזכור אלקים את נח“ — שידענוהו כקריאה לר”ה (לעיל פרק ה). ודרשות אלו נפתחות בפסוק (תהלים לו ז): „צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה’ וגו’. [דרך אגב למדנו ש„פיסקת שור או כשב“ בפסיקתא שנתלבטו חוקרים לאיזה יום היא מיועדת¹¹⁸ — שייכת באמת גם לראש השנה].

114. לכל העניין — ראה דברי ר”מ איש-שלום הנ”ל הע’ 78.

115. לעיל פרק ד.

116. „סיני“ כרך סב, עמ’ קלג, הע’ 252.

117. אמנם, התוספתא (מגילה פ”ג) מציינת ויקרא כג לג כראש סדר א’ דסוכות ומפסיקתא דרב כהנא (פכ”ז = ויקרא רבה פ”ל) משמע שהתחילו שם בפסוק, ולקחתם לכם ביום הראשון; וכך משמע גם מקרובת הקלירי לא’ דסוכות („ארחץ בנקיון“ — דוידזון, א 7577), המיוסדת על ויקרא כג מ”א. אולם מקרובתו האחרת לא’ דסוכות („אוימתי בחיל כפור“ — דוידזון, א 1813) משתמע ברורות שקראו, שור או כשב’ (ויקרא כב כולג) ומשם דלגו לפרק כג פסוק מ. ונראה בעיני, שקריאת המפסיד היתה מפסוק מ ואילך; שכידוע לא היו בני א”י (היינו רוב הקהילות שבא”י) תופסים במנהג קריאה בס”ת שני במועדים. אבל מן הסתם החלו קריאת היום העיקרית מפסוק לג, כהלכה השנויה בתוספתא.

118. ראה מאמרו של פריד ב„תגים“ א, עמ’ 61, הע’ 8. ומאמרו ב„סיני“ סב, עמ’ קלב-קלד.

עכשיו עלינו להסביר מה עניין קריאת "שור או כשב", לפי המחזור השלשי השוטף, בין בר"ה (ובסוכות) בין בפסח? הדבר פשוט: לפי המנהג של סיום התורה פעמיים בשמיטה — הנזכר במקור קדום¹¹⁹ — יוצא ממילא שכל סדר שלשי שנקרא במחזור ראשון בשבוע במועד זה — נקרא במחזור השני במועד המקביל לו. לפיכך מצאנו שפרשיות ר"ה וסוכות מתחלפות בקריאות של פסח. לדוגמה: הפסוק, והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום' (ישעיה כד כא — שני פסוקים לפני הפסוק, וחפרה הלבנה'), נדרש בפסיקתא רבתי (ספמ"ב) כ"פקידה של מלאכים" לעומת, וה' פקד את שרה' שהוא "פקידה של בנים" — הרי יש כאן מעין רמז להפטרות ר"ה. ואכן, נמצא פסוק זה בתפילת הקראים לר"ה (ושמיני עצרת). והנה מצאנו פסוק זה כשהוא נדרש באחד המדרשים¹²⁰ על ס' "ויהי חשך" (שמות י כא) ואותו מדרש נמצא ברובו גם בפיסקת "ויהי בחצי הלילה" שבפסיקתא רבתי; וכידוע היה נקרא ס' "ויהי בחצי הלילה" בפסח או בשבת הגדול¹²¹.

והנה מצאנו את ר' אלעזר הקלירי מרמז, בקרובתו "אסירים אשר בכושר"¹²² (המיוסדת על קריאת "שור או כשב" לא' דפסח)¹²³, את הפטרת היום ב"משלש": כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות' וגו' (ישעיה לא ה). ולפי האמור לעיל — הפטרת א' דפסח "מתחלפת" בזו של ר"ה; כלומר, ישעיה לא ה היה ראש הפטרה גם לר"ה! ואכן מצאנו את הפייטן הקדום ר' שמעון ב"ר יצחק חורז פיסקת המעבר לברכת "מגן" בר"ה ברמז ברור לפסוק הנז': יחלצנו במגנו מתחלואי תוצאות כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות'. כן מצאנו לבעלי המנהגים¹²⁴

119. ראה חילופי המנהגים בין א"י לבבל הנספחים לספר "ים של שלמה" לבבא קמא. אמנם, טוען י' היינמן (במאמרו ב"תרביץ" כרך לג) שאין פרט זה מדויק. אבל קשה לבטל במחי יד מקור קדום מפורש ומה עוד שהרבה מדרשים מאששים דברי המקור הנז'; כגון דוגמה זו שהבאנוה לעיל ועוד רבים כמותה ניתנים להיות מונפקים בנקל מן המדרשים.

120. תנחומא בא, סוף ד. כאן המקום לציין כי פסוק זה שימש כנראה אחד מפסוקי הזכרונות לר"ה. בפיוט "ונתנה תוקף" (דוידזון ו, 451), המיוסד על מערכת פסוקי "משפטיים, מלכיות, זכרונות ושופרות" נאמר בין השאר: "ובשופר גדול יתקע, וקול דממה דקה ישמע, ומלאכים יחפזו, וחיל ורעדה יאחזו, ויאמרו: הנה יום הדין, לפקוד על צבא מרום בדין". ויותר מסתבר כי הפייטן מרמז כאן להפטרות שונות של ר"ה (ראה: "סיני" ס, עמ' קמא; שם סא, עמ' רפג).

121. ראה לעיל הערה 118. 122. דוידזון, א 6937.

123. ראה ציוניו של דוידזון שם. והשוה "סיני" כרך סב, עמ' קלב, הע' 251.

124. ראה: א"ה הירשאוויץ, אוצר כל מנהגי ישרון (לבוב תר"ץ; סט-לואיס תרע"ז), סי' סא; י"ט לוינסקי, ספר המועדים ח"א, עמ' 50, ועוד. דבריהם נלקחו מתוך "ספר המטעמים החדש" לר"י ליפיעץ (ורשא תרנ"ד), עמ' 33, שכתב בשם "תורת העולה": "טעם למנהג שעושין בר"ה חלות כמו צפרים, כי כרובים מרמזים לרחמים, כנשר יעיר קנו' וכצפרים עפות כן יגן עלינו ה' להשפיע עלינו ממקור הרחמים". והנה, כנשר יעיר קנו' נלקח מפרשת "האזינו" הנקראת בשבת תשובה — והרי רמז להשפעת פרשת השבוע על מנהגי העם. מאידך יש בהזכרת הכרובים רמז למנהג הקדום (שעמדנו עליו לעיל פרק ד) לקרוא בא' דר"ה סדר "אלה תולדות השמים" (בראשית ב ד—ג כד) המסתיים בהזכרת הכרובים

ש"ש עושים החלות (לר"ה) בדמות צפרים, לרמז שישפיע ה' עלינו רחמים, ככתוב, כצפרים עפות וגו'". וכן נודע לי¹²⁵ שהמנהג בימינו לאפות החלות לר"ה בצורת אות פ לרמז ל"פויגל" (= ציפור) ככתוב, כצפרים עפות כן יגן ה' וגו'. נמצאה לנו איפוא הפטרה לא ידועה לר"ה: ישעיה לא ה ואילך. ועוד נדבר על הפטרה זו להלן. ברוב רשימות המסורה כלולה התחלת פרשת "בהר" השנתית (היינו עד כה יג) בסדר "וקצרתם" או "וספרתם" (ויקרא כג ט; שם טו)¹²⁶. כלומר, תחלת פרשת "בהר" השנתית נכללה ברוב המנהגים השלשיים בתוך פרשת מועדות שבתורת כהנים. לפיכך אלה שקראו בר"ה "שור או כשב" (או "בחודש השביעי") קראו גם פרשת שמיטה ויובל הכלולה בריש פרשת "בהר". ואכן, עניין שמיטה שייך כמובן לראש השנה שבו מתחילה שנת השמיטה¹²⁷. גם עניין תקיעות היובל האמור בפרשה שייך כמובן אף הוא לר"ה¹²⁸. והוא הדין להלכות שחרור העבדים שבפרשה זו, יש בו עניין ליום הדין, שבו הקב"ה קונה את עבדיו ("לקונה עבדיו בדין"). וכבר ראינו זיקת סדר "משפטים" לקריאת ר"ה (לעיל פרק ד). ואכן, גם בסדר הנז' יש עניין יציאה ביובל של העבדים הנרצעים. ולפיכך מצאנו לפייטן קדום בא"י¹²⁹ שבפיוט "ה' מלכנו" לר"ה הוא אומר בין השאר: "משפט יובלנו ושמיטנו / מנו שבת וכבד מוסר שבטנו... בארבעה ראשי שנים¹³⁰ כפרנו / ... באדמת אויבינו כמה שנים ספרנו. רצוצים בשביעית יען לא חפשונו¹³¹ / רדו בנו אויבינו ובטיט רפשונו. רצענו וביובל לא נפשונו / רקבנו יובלים הרבה ועפשונו. כבנומרון¹³² לפניך היום בעברנו / כשלנו אמץ ורפא שברנו".

- שהופקדו, לשמור את דרך עץ החיים'. יש איפוא לראות במנהגים פולקלוריים עקבות ושרידים ממנהגים קדומים בסדרי קריאת התורה והגביאים בימי קדם.
125. מפי נ' פריד, שמצא כן בסדרי המנהגים. וכמדומה שיש כאן "התפתחות" מהמנהג המקורי לאפות החלות בצורת ציפורים ממש...
126. ראה ח"ב מספרו של מאן (הנ"ל הע' 31), עמ' 128.
127. משנה ר"ה פ"א א.
128. גם ביובל הוסיפו מלכיות וזכרונות ושופרות לתפילת המוסף, כמו ששינו בר"ה פ"ג ה: "שוה היובל לראש השנה, לתקיעה ולברכות".
129. הוא הפייטן מבורך. הפיוט נתפרסם ע"י א"מ הברמן ב"מחניים" חוב' לו (ערב ראש השנה תשי"ט), עמ' 113. יש להעיר, שבעמ' 112 שם פירסם הברמן "זולת" לר"ה מיוחס להקלירי ותחילתו "מלך אמיץ ואיום" המיוסד בעיקר על הסדרים "עשה לך" ו"בחודש השביעי". מכאן הוכחה נוספת שס' "עשה לך" שימש כפרשת ר"ה (פיוט זה מצוי בשינויים זעירים גם במחזור בני רומא. ראה: דוידזון, מ 1544).
130. כונת הפייטן לארבעה ראשי שנים המנויים בריש מס' ר"ה.
131. ר"ל לא הוצאנו לחופש את העבדים, כאמור בריש פרשת "בהר".
132. כך הגירסה אצל הברמן, ומפרש: "כך הנוסח בכתבי יד עתיקים, ומפרשים אותו על פי הלאטינית במובן: צבא". ונראה שהמהדיר תיקן את הנוסח לפי פירושו של ר"ח אלבק למשנתנו ר"ה פ"א (ב): "כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון". וכבר נדחה תיקון זה ע"י חכמים שונים. ראה: א"א עקביא, חידת בני מרון ופתרונה, "ציון" כרך יט (תשי"ד), עמ' 65/4, 173. ובעצם פתרונו הקדימוהו כבר: שי"ר במאמרו שבראש ספר "קורא הדורות"

משמע, שהפייטן פייט פיוטו לר"ה כאשר לנגד עיניו מרחפים העניינים הנידונים ב"משפטים" וב"בהר". ומסתבר שפייטן זה ידע והכיר המקומות שבימיו נהגו בהם עדיין בקריאת הסדרים הנז' בר"ה. אבל כבר בברייתות¹³³ למדו ענייני תקיעה והלכותיה בר"ה מפסוקים אלה שבפרשת "בהר". ברם, לענייננו חשובה ביותר הציטטה מספרי (במדבר עג) השנויה בסדר "עשה לך" (= קריאת ר"ה, לעיל פרק ד) והמציינת את הזיקה ההדדית שבין תקיעת היובל לר"ה. וזה לשון הספרי: "שלוש תרועות נאמרו בראש השנה: שבתון זכרון תרועה" (שבסדר "בחדש השביעי"); "והעברת שופר תרועה" (ויקרא כה ט — מפרשת "בהר"); "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט א)... נמצינו למדים לראש השנה ג' תרועות... בסיכום: תחילת "בהר" חוברה לסדר "בחדש השביעי" — משום ענייני ר"ה הרמוזים בה.

למחרת א' דר"ה לשנה ב' במחזור דנן המשיכו וקראו סדר "וכי־תמכרו ממכר", אולי משום המשך ענייני יובל ועבדים האמורים בסדר זה. אבל מסתבר, שהסדר התחיל בויקרא כה יד דוקא (וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך), כדי שאפשר יהיה להתאים לו הפטרה שה"גזירה־שוה" בראשה תתאים לראש הסדר, ואילו סופה של הפטרה תתאים לרוח היום (= מלכויות). כלומר, לפנינו דוגמה מובהקת ואופיינית לכלל מס' 3 שבפרק ג לעיל. שהנה ראש הפטרה השלשית שמצאנו בגניזה לסדר "וכי תמכרו"¹³⁴ (= הפטרת "בהר" השנתית במנהגי רומניא¹³⁵ והקראים) הוא בישעיה כד ב: "והיה כעם ככהן... כקונה כמוכר כמלוה כלוה"... — גזירה־שוה לראש הסדר; וסופה של הפטרה קטועה בכ"י הגניזה¹³⁴ אבל מצויה היא במנהגי רומניא והקראים — ישעיה כד כג: "וחפרה הלבנה"... כלומר, ראש הסדר הותאם במיוחד לצרכי הפטרתו, שסופה פסוק מן המלכיות... ניתן לשער, שהיו קהילות שסיימו הפטרתנו זו בפסוק כא שם: "והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום וגו'", שידענוהו לעיל כפסוק של "פקידה" ופקידות הרי הן מזכרונות¹³⁶. כלומר, סיימו הפטרה בפסוק מזכרונות, שאף הן חובות היום בר"ה...

לאור כל האמור לעיל (פרק ד), שסדר "משפטים" נקרא אף הוא בר"ה, משום עניין המשפט והעבדים האמור בו, אל נא נהא מופתעים במוצאנו את ינאי¹³⁷ מציין את ישעיה כד ב כהפטרה אלטרנטיבית לס' "ואלה המשפטים", שהרי בראש

לר' שלום הכהן (ורשא תקצ"ח); מ' וואהלמן, חקרי הארץ (ת"א תרצ"ט), עמ' 167/6. ואם באמת רשום בהדיא בכה"י המקורי הגירסא "כבנומרון" הרי תהיה זאת ראיה ניצחת לר"ח אלבק.

133. ר"ה לג ב — לד א, ועוד.

134. ראה מאן (הג'ל הע' 31), ח"ב, עמ' 133.

135. רשימת הפטרות לפי מנהג רומניא נרשמו ע"י נ' פריד בלוח הפטרות בסוף כרך י של האנציקלופדיה התלמודית. יש וחשבו הפטרות אלה כקראיות... השווה "סיני" כרך סד, עמ' קלו, הע' 166.

136. תוספתא ר"ה פ"ב; בבלי לא ב. והשווה "סיני" שם, הע' 106.

137. פיוטי ינאי (ברלין תחר"ץ), עמ' קד.

הפטרה זו מרמז עניין הסדר (והיה כעם ככהן כעבד כאדניו'...) ובודאי סיימו ההפטרות לסדר זה, בפלכים שקראוהו בר"ה, בפסוק כא (= זכרונות) או בפסוק כג (= מלכויות) — בדיוק כבהפטרות הסדר המקביל: "וכי תמכרו". ודוק.

כשהגיע ראש השנה השלישית במחזור דגן — הגיע מועד הקריאה של סדר "כי יקרא קן צפור", שכבר ראינו לעיל שחז"ל דרשוהו לעניין רחמי ה' על בריותיו — מוטיב יפה ליום הדין והרחמים. אמנם, אוסרת המשנה¹³⁸ לומר בתפילה, על קן צפור יגיעו רחמיו. אבל כנראה שנהגו היתר בקריאת התורה, כדי לרמוז לרעיון הרחמים הגנוז במצוות שילוח הקן; שהרי ראינו שהמדרש על אתר מפרש כן מצוה זו. וכן מצאנו שיניי מרמזו למוטיב זה בשילוח הקן ומקשרו למצוה המקבילה (= "אותו ואת בנו") האמורה ב"שור או כשב"¹³⁹. וכבר ראינו לעיל הקשר ההדוק שמצאו הדרשנים בין שתי מצוות אלה — משמע ששניהם היו ראשי פרשיות שנקראו בר"ה ובפסח. לפיכך אין לנו להיות מופתעים אם מצאנו ראש הפטרת סדר "כי יקרא" ¹⁴⁰ זהה להפטרות "שור או כשב" של הקלירי בא' דפסח: כצפרים עפות כן יגן ה' (ישעיה לא ה). שהרי באמת כך יוצא לפי חלוקת הסדרים: בר"ה ב' של המחזור קראו "שור או כשב" (= "בחודש השביעי") ובר"ה ג' — "כי יקרא קן צפור". ולפיכך מצאנו אותה הפטרה (= ישעיה לא ה) לשני הסדרים גם יחד. הרי תכנון מדויק של הסדרים והפטרותיהם במנהגים השלשיים.

כבר ראינו לעיל, שמנהגים פולקלוריים המיוסדים על הפטרת "כצפרים עפות" שרדו בר"ה ולהלן נראה ש"מנהגים" אחרים המיוסדים על הפטרה זו לקריאת "שור או כשב" (וגם "כי יקרא קן צפור") בא' דפסח וא' דסוכות שרדו עד היום. אלא שקודם לכן עלינו להראות כי הפטרה זו, שראשה ישעיה לא ה, לא זו בלבד שראשה הזכיר את יום הדין (וכן יגן ה' צבאות' = כן תגן על עמך ישראל בשלומך) שאנו מסיימים בו את פסוקי השופרות בר"ה) אלא גם סופה (שמצאנוהו בקובצי ההפטרות השלשיות שבגניזה), מזכיר לנו רעיון הרחמים ויום הדין. ואלו הן הסימונים להפ' זו שבגניזה: (1) הן לצדק ימלך-מלך, ולשרים למשפט ישורו' (ישעי' לב א) — מלכויות ויום הדין; (2) ה' חננו, לך קוינו, היה זרועם לבקרים, אף ישועתנו בעת צרה' (שם לג ב) — בקשת רחמים.

והרי ה"מנהגים" שנשתמרו כזכר לקריאת "קן צפור" בסוכות ובפסח: ידוע ה"מנהג" לקשט הסוכה בקליפת ביצה נבובה ולה מודבקים כנפים ונוצות — דמות ציפור. אין ספק, שכאן "זכר" לפרשת שילוח הקן: והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים... שלח תשלח את האם' (דברים כב ו-ז). יש חוקרים¹⁴¹ שמצאו בקישוט מקורי זה רמז להאמור בתפילת ערבית: ופרוש עלינו סוכת שלומך... ובצל כנפיו תסתירנו. פירוש מקורי. אבל דא עקא: מה ענין קליפת הביצה לכאן? — בהסבר שלנו הכל שפיר.

והיכן רמז לשילוח הקן בא' דפסח? באמת הרמז גלוי ביותר: הזרוע

138. ברכות פ"ה ג; מגילה פ"ד ט.

139. פיוטי יניי, עמ' רמז: "גזרתה בבהמה — אותו ולא בנו / וגזרתה בעוף — בנו ולא אותו".

140. ראה: מ' זולאי, מחקרי יניי, "ידיעות המכון לחקר השירה העברית", כרך ב, עמ' רעב ואילך.

141. י"ט לוינסקי, ספר המועדים ג, עמ' 385/4.

והביצה ששמים ב"קערת הסדר" בליל פסח¹⁴² — רמזו הם להאם הרובצת על האפרוחים או על הביצים... ואכן, אין הזרוע נאכלת בא' דפסח (או: בלילו בלבד)¹⁴³ — רמזו לשלח תשלח את האם'. תדע לך שכן הוא: הפוסקים חייבו לקחת זרוע של בהמה — זכר לקרבן פסח; ואילו מנהג העם בזרוע של עוף דוקא, כידוע... ואכן ריבוי הטעמים לב' תבשילין בליל פסח בצורת זרוע וביצה דוקא¹⁴⁴ מוכיחים כי לפנינו מנהג עממי, שכרגיל נעלם מקורו ברבות הימים — מה שנתן ענין לראשונים ז"ל (ואף לאחרונים ז"ל) לפרש בהם כמיטב יכולתם; אבל כמדומה שפירושו המיוסד על קריאת היום מסביר יפה-יפה את הפליאה בלא כל קושי. ובאמת מצאנו לאחד הראשונים ז"ל¹⁴⁵, שמפרש הטעם לכך, ש"הרחמן יפדנו בזרוע נטויה" — יש, כנראה, בדבריו רמז למוטיב הרחמים הגנוז בפרשת שילוח הקן ובפרשת "אותו ואת בנו" שנקראו בפסח.

לאמיתו של דבר יש במוטיב "והארכת ימים" שבשילוח הקן משמעות יתר ליום הדין שבו נחתכים חיים לכל בריה. ואכן ראינו את המדרשים נטפלים למוטיב זה ועושים אותו כמין חומר. כבר ינאי¹⁴⁶ מביא הפסוקים, הנאמרים במנהגנו בסוף תפילות הימים הנוראים — כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים' (משלי ט יא); כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך' (שם ג ב) — וקושרם לסדר "כי יקרא" דגן. וגם במדרשים מצאנו מוטיב זה מובלט היטב: בדברים רבה (פ"ו ב) נפתחת סדרת הדרשות לסדר דגן בפסוק, אורח חיים פן תפלו' וגו' (משלי ה ו) המרמז לאריכות ימים המובטחת למשלח את הקן. את המלה 'תפלו' מפרש הדרשן בעזרת הפסוק (ישעיה מ יב) המזכיר את בריאת העולם ומזל מאזנים — מוטיבים נאותים לר"ה. כמו כן פותח הדרשן את דרשתו לפי הדין ב"הלכה קצובה"¹⁴⁷: "תינוק שנולד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית — מפני

142. והם שני התבשילין שבמשנת פסחים פ"י ג. כבר התווכחו אמוראים (שם קיד ב) במהות שני תבשילים אלו. וראה טוש"ע או"ח סי' תעג ב ובמפרשים שם.

143. ראה "משנה ברורה" לאו"ח שם, בשם אחרונים. והשווה טוש"ע או"ח סי' תעו.

144. הטעם המקובל ביותר הוא, שהזרוע זכר לקרבן פסח וביצה סמל לקרבן חגיגה, וביצה דוקא — משום אבילות, שליל ט"ב חל באותו לילה שחל ליל פסח בסדר ימי השבוע (רמ"א שו"ע סי' תעז). ויש מהגאונים שפירשו: זרוע — כנגד שור הבר וביצה — כנגד זיו שדי (אוצר הגאונים לפסחים, עמ' 120). ויש שפירשו: כנגד משה ואהרן (שם). אבל כמובן אין זה הסבר על זרוע וביצה דוקא, אלא על המספר (שניים) בלבד. ויש שהביאו בשם הראב"ע (פ' וארא) שיש כאן רמז למצרים שלא אכלו בשר וביצים. וטעמים כיוצא באלה ניתן למצוא בספרי המנהגים, וברובם ההסבר קלוש ביותר.

145. הוא ר' אהרן הכהן מלוגיל ב"אורחות חיים", סדר ליל הפסח, סעיף יב (דפוס ירושלים תשט"ז, עמ' קעה). ור' דוד אבודרהם מביא זאת בשם הירושלמי (אבודרהם, סדר ההגדה ופירושה, דפוס ירושלים תשי"ט, עמ' רעז), והובאו דבריהם ברוב ספרי האחרונים ובספרי המנהגים.

146. פיוטי ינאי, עמ' רמו.

147. כידוע פותחים המדרשים מסוג "ילמדנו" את דרשת הסדר בהלכה פשוטה וקלה. הלכה זו קרויה בירושלמי: "הלכה קצובה". להלן נספח ב אנו משתדלים להסביר, שנוהג זה מקורו בהלכה קדומה.

בריתו של אברהם".¹⁴⁸ ובכן רמז ברור לברית אברהם שאנו מבקשים מהקב"ה שיזכרהו בישובו על כס המשפט; ואגב כך רמז להולדת משה, שנולד מהול, כדרשת חז"ל¹⁴⁹. כלומר, רמזים ברורים ליצחק שנימול לשמונת ימים, כאמור בס' "וה' פקד", שאנו קוראים בא' דר"ה ולס' "ואלה שמות" שקראו לפי המחזור דגן בשנה ראשונה בא' דר"ה.

ברם, חשיבות מופלגת מזו מצאנו שם (דב"ר ו ג) בסיומי הדרשות לסדר דגן: הראשונה שבהן מרמזת לסיום ההפטרה שתחלתה, כאמור, בישעיה לא ה. וזה לשון המדרש: "מהו, שלח שלח את האם"? — אם קיימת מצוה זו אתה ממהר לבא מלך המשיח, שכתוב בו, שילוח'. מנין? שנאמר (ישעיה לב כ): 'משלח רגל השור והחמור'. הרי, שהדרשן רומז כאן בהדיא לסיום הפטרת היום, אף שסיום זה עדיין לא מצאנו בגניזה הקהירית — מ"מ ברור שהיה מקובל בקהילות שונות, הואיל ורמז בו ענין הסדר (= שילוח הקז).

הדרשה השניה (שם) יש בה חשיבות רבה ביותר. היא מרמזת להפטרת הסדר הלכותה מספר מלאכי. וקודם נעתיק את הדרשה כמו שהיא: "א"ר תנחומא: אם קיימת את המצוה הזאת — אתה ממהר את אליה הנביא ז"ל, שיבא, שכתוב בו "שילוח", שנא': 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא' (מלאכי ג כג). והוא יבא וינחם אתכם. מנין? שנאמר (שם): 'והשיב לב אבות על בנים' (כלומר, רמז לאם ובנים הנידונים בפרשת "קן צפור"...). לכאורה מוטב היה לו לר' תנחומא אילו היה מרמז לנו לפסוק אחר במלאכי (ג א) הרומז אף הוא בהדיא לאותו עניין: 'הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני'. אלא בכוונה נקט סיום ההפטרה ולא ראשה, שהיה "שנוי במחלוקת" בין הקהילות... שכנראה היו קהילות שנהגו להתחיל במלאכי ג טז: 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. ויקשב ה' וישמע, ויפת ב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו'. וכבר מצאנו (לעיל פרק ב) פסוק זה כלול בפסוקי הזכרונות בתקיעתא של יוסי בן יוסי (והקלירי). מאידך, אפשר שהתחילו ההפטרה בפסוק י ('הביאו את כל המעשר אל בית האוצר') או בפסוק א הנו'. ואכן באמת כבר מצאנו מעין זה אצל הפייטן הקדום ר' פינחס¹⁴⁹, המרמז אף הוא לסיום ההפטרה, משום שראשה היה "שנוי במחלוקת"...

ואם תשאל: מה עניין פרשת מעשרות שבספר מלאכי לר"ה? אף אני אענה לך: 1. נתקיים מנהג לסיים ולהתחיל התורה בר"ה (עליו — במקום אחר) ולפיכך אין זה מן התימה שסיימו הנביאים בו ביום. וכבר הראה נ' פריד¹⁵⁰ שמנהג זה נשתמר זכרו עד ימינו בקהילות מעטות ביום שמחת תורה; 2. א' תשרי הוא ראש השנה אף למעשרות¹⁵¹ ועניין מעשרות שבספר מלאכי ראוי להפטיר בו ביום זה.

בסיכום: ענין המשיח ואליהו הנביא (מלאכי ג א כג), שאנו מבליטים אותו בתפילת "ובכן תן פתוך" ובחתימת פסוקי השופרות, וכן עניין מעשרות (שם י) ועניין ספר הזכרון, שה' כותב בו הצדיקים בר"ה (שם טז) וסיום ספרי הנביאים — כולם יפים להפטיר בהם בר"ה. ועוד: שיש בהן עניין "שילוח" המרמזים בהדיא

148. סוטה יב א. 149. ראה: פריד, "סיני" סב, עמ' סא קכט.

150. ר"ה פ"א א.

151. שם, עמ' קכח.

לס' "קן צפור". [וכאן מקום להדגיש, שב"מדרש חדש על התורה" 152 על סדר "אספה לי" מרומז מלאכי ג כג כהפטרת היום; ואפשר שהפטירו במלאכי לסדר דגן בר"ה, וראש ההפטרה היה באחד הפסוקים שם (ג טז?). או אפשר שנשתרבב לו לדרשן פסוק זה מהפטרת ר"ה לאחד מהסדרים האחרים. וצ"ע].

על הסדר "כי תצא מחנה" (דברים כג י), שהיה נקרא ביום ב' של ראש השנה השלישית במחזור דגן, שתחלתו בחנוכה, וזיקתו וזיקת הפטרתו לענין ר"ה — בהודמנות אחרת 153.

ז

כבר גילה א' ביכלר, שהמחזור השלשי העיקרי התחיל מניסן. הוא גם גילה לנו, בתיאורים נפלאים המעוררים השתוממות עד היום, מסתרי דרכיו, מוצאיו, מובאיו ותחנותיו בשלושת שני המחזור. לפיכך נעמוד בקצרה על שלושת תחנותיו העיקריות בשינויים זעירים משיטת ביכלר.

ובכן, בשנה הראשונה קראו בר"ה הסדרים "כי שבואה לאה" ו"ויזכור אלקים את רחל" (בראשית כט לא; ל כב). הפטרותיהם וזיקתם לר"ה נידונו בארוכה ע"י פריד 154, והדברים ברורים בלא פקפוק. אלא שלענייננו חשוב ביותר להצביע על ההפטרה האלטרנטיבית, המרומזת באגדת בראשית לסדר, ויזכר א' את רחל. מדרש זה מציג באמת הפטרתו לסדר זה בשמואל"א א יא, וכבר הוכיח פריד 155, שהפטרה זו נשתקעה בהפטרת א' דר"ה במנהגנו האידנא, והוא גם ביאר השתלשלות תהליך העניינים בנידון. אבל, וזה החשוב לנו ביותר, בבואו לדרוש על הסדר פותח מדרש זה (פנ"א) בזה הלשון: "ויזכור אלהים את רחל" — "זש"ה: 'אז נדברו' וגו' (מלאכי ג טז) — זה יעקב, שכך כתוב למעלה מן הפרשה: 'ותרא רחל' וגו'". הרי, שבבואו לדרוש על הסדר פתח מיד בפסוק מן הזכרונות, שבודאי שימש הפטרת הסדר דגן שנקרא בר"ה ושיש בו גז"ש לראש הסדר: "ויזכר א' את רחל" =, ויכתב ספר זכרון' והוא גם "מעין המאורע" לר"ה 155*.

ובכן, לפנינו ראיה די משכנעת לקביעתו של פריד, שפסוקי התקיעות הן באמת שרידי פרשיות והפטרות לר"ה. וזוהי מטרתו העיקרית של מחקרנו עד כה. נעבור בדילוג לראש השנה השניה במחזור דגן. באותו יום הגיע מועד הקריאה של סדר "זה קרבן אהרן" (ויקרא ו יב). הפטרתו השלישית היא, כידוע 156,

152. הרפ"סו מאן בחלק עברי מספרו (הנ"ל הע' 31). הדרשה דגן בח"ב, עמ' עז.

153. לע"ע די לציין, שהפטרת הסדר המצויה בקטעי הגניזה הקהירית מתחילה בישעיה א טז: רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם' וגו', שחז"ל נתנום עניין לר"ה ולעשרת ימי תשובה (ראה ילקוט שמעוני וילקוט מכירי על אתר). באחד מהמדרשים האלה נדרשת פ' זו לתשעה ימים שבין ר"ה ליוכ"פ; כלומר: ההפטרה שייכת ליום שני בתשרי.

154. "סיני" סא, עמ' רפ"ד, הערה 85. 155. שם, עמ' רפא.

155*. ועדיין פסוק זה מצוי בקרובת "אתה כוננת מישרים" לר"י הלוי שנוהגים יהודי מדבר סהרה לאומרו בראש השנה (השווה דברי פריד ופרטוש הנ"ל הע' 104). הפסוק מופיע בצרור פסוקי הזכרונות הנלווים כצורתם לפני ה"כרוג" של ה"מחיה" בקרובה הנז'.

156. ראה ח"ב מספרו של מאן (הנ"ל הע' 31), עמ' 42. והשווה פריד, "סיני" סב, עמ' קלו ואילך.

הפטרות, וערבה לה' מנחת יהודה' (מלאכי ג ד). הטעמים שניתנו להפטרות מלאכי לר"ה בפרק הקודם לסדר "קן צפור" הם עניין גם לר"ה במחזור דנן. ואין אפוא להתעכב עליהם שנית. אולם ראוי לציין, שהפטרה זו במלאכי היא הפטרת שבת הגדול ברוב הקהילות בימינו ולפנים הפטירו בה קהילות א"י בשבת חול המועד שבסוכות ובפסח¹⁵⁷. והרי שוב לפנינו אותו חזיון, שהפטרות ר"ה, פסח וסוכות "מתחלפות" הואיל והסדרים שלהם נקראו — במחזור של ג' שנים ומחצה — לסירוגין, ובאותם המועדים. וכבר הארכנו בניהון בפרק הקודם. וכאן עלינו להוסיף, כי הפטרת מלאכי, שהתאימה בר"ה לסדר "קן צפור" משום עניין שליחות אליהו הנביא וכו' תואמת להפליא גם לאותו הסדר כשנקרא בפסח. והרי כבר נתנו מפרשים טעם לקריאת הפ' "וערבה" בפסח משום אליהו, הנזכר בסוף ההפטרה¹⁵⁸, לכן מתאימה הפ' מלאכי גם לר"ה וגם לפסח.

אגב נעיר על רמז נוסף המאשר הנחתנו, שס' "קן צפור", וממילא הפטרתו בסוף מלאכי, שייכת לר"ה (ולפיכך סדר "זה קרבן אהרן" שייך אף הוא לר"ה), שהנה מצאנו בסוף מלאכי על שליחות אליהו, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא¹⁵⁹, וגדול יום ה' ונורא מאד¹⁶⁰ שביא ב יא נדרש לעניין יום הכיפורים¹⁵⁸ ומשמע שלפני האמור במלאכי — הוא ראש השנה. ודוק.

ונדלג לראש השנה השלישית שבמחזור זה: בו קראו בסדר "ה' אלקיכם הרבה אתכם" (דברים א י). גם סדר זה עוסק במינוי דיין ושופטים — סדר המתאים יפה (כסדרים "וישמע יתרו" ו"אספה לי") ליום הדין. סדר זה נודע לנו קיומו ממדרש דברים רבה¹⁵⁹, וממנו יש לנו ראיות על זיקתו לר"ה — יום הדין: א. ה"הלכה הקצובה"¹⁶⁰ שבה נפתחת חטיבת הדרשות לסדר זה, מסתמכת

157. על הפטרת מלאכי לשבת חוה"מ פסח וסוכות, ראה: ג' פריד, "קריית ספר", כרך לו (תשכ"ב), עמ' 514; "סיני", כרך סב, עמ' נ"ח; סה"ס; קכ"קכט; קלד"קמ; עזרא פליישר, "תרביץ" כרך לו (תשכ"ז), עמ' 122-155.

158. ראה "מטה משה" סי' תקמב, שמביא טעם זה בשם מהרש"ל. כידוע היה מהרש"ל מקדיש תשומת לב רבה לחקר המנהגים (ראה מבואו של ר"י רפאל לחוב' "הנהגת מהרש"ל" [ירושלים תשכ"א] = נדפס תחילה בספר היובל לד"ר ש' פדרבוש). לזכותו יש לזקוף הצלת המקור החשוב והקדום של "חילופי מנהגים בין בני א"י ובני בבל", שהדפיסו בסוף ספרו על מס' ב"ק (השחה לעיל תחילת הע' 119). יש איפוא לראות בדברי מהרש"ל טעם קדום, שנתגלה על ידו, ודבריו מתאששים בדברינו בפנים.

על הטעמים הרבים לכינוי "שבת הגדול" לשבת שלפני הפסח (שטעמו הנ"ל של מהרש"ל הוא אחד מהם) — ראה: ר"מ כשר, הגדה שלמה (מהד' ג, ירושלים תשכ"ז), עמ' 50-54. אגב ראוי להעיר, שה"דרשה לפסח" המופיעה בריש הל' פסח שבספר "המנהיג" לראב"ן, מוכיחה כי הפטרת "וערבה" לשבת הגדול היתה נהוגה כבר אצל הראב"ן. פרט זה אינו נזכר בערך "הפטרה" שבאנציקלופדיה התלמודית (כרך י, עמ' כג"כד). השווה ג' פריד, "סיני" סב, עמ' קלו, הע' 267.

158*. ראה המדרשים המובאים לעיל הערה 88*.

159. פ"א ז"ג. וראה פריד "קריית ספר", כרך לו, עמ' 512.

160. ראה לעיל הע' 147.

על הפסוק באיוב (כג יג) הידוע היטב מתפילות ראש השנה במחזור אשכנז ושכבר הכרנוהו (לעיל פרק ו) בסדר "וילך משה". ונצטט מהנצרך ממנו לענייננו: "כך שנו רבותינו: אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד, שנאמר: והוא באחד ומי ישיבנו? והוא באחד? אר"ל: שהקב"ה דן וחותם לעצמו. א"ר ראובן: ומהו חותמו של הקב"ה? — אמת. ולמה אמת? אמת יש בו שלש אותיות: אל"ף — ראשון של אותיות; מ"ם — אמצעית; תי"ו — סופן. לומר: אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים' (ישעיה מד ו). פסוק זה גם הוא מפסוקי המלכיות. תמהני אם יש עוד מקום לפקפק על זיקת דרשה זו לראש השנה.

^{הפסוק} ^{המפורסם} ^ב. חתימת הדרשות לסדר דגן מסתיימת בהזכרת שני פסוקים ה"מופריים" לנו יפה בזיקתם לר"ה. וזה לשון המדרש הנצרך לענייננו: ה' אלהיכם הרבה אתכם [והנכם היום ככוכבי השמים לרוב] — "אמר (משה) לפניו: רבש"ע, למה לא משלת את בניך כחמה וכלבנה שהם גדולים מכוכבים? אמר לו הקב"ה: חיך, חמה ולבנה יש להם בושה לעתיד לבוא. מנין? דכתיב: וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו'. אבל הכוכבים אין להם בושה לעולם. מנין? שכן כתיב (יואל ב כז): וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלקיכם ואין עוד [ולא יבשו עמי לעולם]". לכאורה יש לתמוה, מהיכן יצא לו לדרשן שהכוכבים אינם בושים לעולם? אמנם, נזכרו הכוכבים למעלה בפסוק י, אבל שם נזכרו גם השמש והירח (שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם). ^{אוצר החכמה} מסתבר לכן, שהדרשן מציג לפנינו שני סיומי הפטרות לר"ה: ישעיה כד כג — (= סיום הפ' "וכי תמכרו" ו"ואלה המשפטים") לעומת יואל ב כז (= סיום הפטרת "בחודש השביעי" לפי הפסיקתא רבתי וסיום הפטרת הקראים בר"ה עד היום). והואיל והראשונה מסתיימת ברעיון הבושה וניגודה בשניה מצויה — צירפם כאחד ועשאו "כמין חומר", כדי לסיים בנחמה את דרשת הסדר ביום הדין. והרבה דרשות כיוצא בה נמצאות במדרשים.

סיכום :

עברנו "תחנות" שונות במחזורים שונים ששררו בא"י בימי קדם, כדי להוכיח התיזה שקבע פריד, כי פסוקי התורה והנביאים שבתקיעות הם שרידי פרשיות והפטרות לראש השנה. אותם שני הפסוקים שמצאנום בפיטת התקיעתא של יוסי בן יוסי ואינם בתקיעתא דרב שימשו לנו נקודות מוצא כדי לסקור קשריהם לסדרים שנקראו בשלושת שנות המחזור בפלכים שונים בא"י הקדומה. לגבי הראשון (ישעיה כד כג) מצינו נקודות אחיזה רבות יותר מבשני (מלאכי ג טז) וכולן יש בהן כדי לאשר שאכן פסוקים אלה — מהפטרות לר"ה נלקחו.

[אגב כך ראוי לציין, כי התקיעתא של ר' מישאל בן אלסטל כוללת גם היא אי"אילו פסוקים מהנביאים שאינם מצויים בתקיעות דרב ושל יוסי בן יוסי. עליהם — בהודמנות אחרת אי"ה. כאן נציין, שאצלו מופיע פסוק לשופרות שאינו באחרים (תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי' — יואל ב א) — ודומה שכאן אין צריך לטרוח ולהוכיח קשריו להפטרת ר"ה; הרי פסוק זה, כידוע לנו, מופיע בפסיקתא רבתי כהפטרת א' דר"ה ונהוג הוא בקהילות מעטות של הקראים המפטירים בפרק ב ביואל

(כל הפרק) ב"יום תרועה" (= ראש השנה) אחרי קריאתם בתורה את כל פרשת "קדושים" השנתית — פרט הרמז לנו כבר במדרשים¹⁶¹.

נספח א

נוסח הפתיחה לפסוקי השופרות במנהג א"י הקדום
(להע' 41)

הזיקה ההדוקה של פרשת מתן תורה לראש השנה תתבלט ביותר כשנעיין בנוסח פתיחת השופרות למוסף ר"ה שבמנהג א"י הקדום הנדפסת כאן לפי קטעי הגניזה שפרסמם הח' יעקב מאן בכרך ב של HUCA, עמ' 330. בתפילה זו באו לידי ביטוי גם אותן אגדות חז"ל למתן תורה הנעדרות לגמרי בנוסחנו כיום (= "תקיעתא דבי רב"). אגדות אלו מצויות בדברי חז"ל בכמה מדרשים¹⁶². והן מצביעות על ההשפעה הגדולה של מוסד הדרשות על תפילת הקבע של בני א"י, ששרדה לפליטה בר"ה; ואילו משאר תפילות הקבע נדחקה כמעט לגמרי ולא נותר לה מקום אלא בפיוטים, שם תפסה מקום ראשון במעלה.

*

אתה נגלית בענן כבודך על עם-קדשך לדבר עמם.
מן-השמים השמעתה את-אבותינו קולך ונראתה עליהם בערפלי טוהר.
גם כל-העולם כולו חל מפניך, ובריות בראשית חרדו ממך;
בהגלותך מלכנו על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצוות.
ותשמיעם את הוד קולך, ודברות קדשך מלהבות אש.
חרדו בנים מפני הגבורה, ולא יכלו לקבל את הדברות.
מזיו השכינה שְׁשָׁרַת עליהם — הרתיעו כולם ונפלו על-פניהם
ונפשותם יצאו מקול הדברות. ענני הכבוד עמדו עליהם — מניפים
עליהם גשמי גדבות להחזיר נפשות וגופות חסידים. ככתוב בדברי
קדשך: גשם נדבות וג' (תהלים סח י). כאחת השמיעו קטון
וגדול: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע' (שמות כד ז). בחמלה גדולה
חמלת עליהם ביום דבר ה' ¹⁶³ ביום השלישי ¹⁶⁴ לטהר את העם.
ככתוב בתורתך: ויהי ביום השלישי ¹⁶⁵.

161. ראה פריד "סיני" סב, עמ' נו, הע' 146 (והשווה לעיל הערה 13). אמנם פריד דן שם בסיים הפ' "קדושים" וזיקתה לר"ה, היינו בפסוק, ויגבה ה' צבאות במשפט וגו'. ברם, ללא ספק יש זיקה לר"ה גם בראש ההפסדה הנ"ל: "והיה הנשאר בציון... כל הכתוב לחיים בירושלם" (ישעי' ד ג). ואכמ"ל.

162. למשל: שבת פח ב; מדרש תהלים סח; ילקוט שמעוני וילקוט מכירי לתהלים סח; מכילתא יתרו פ"ט, ועוד.

163. אצל מאן מופיעות כאן בסוגריים התיבות הבאות (שכנראה נמחקו במקור גופו): נעשה ונשמע בחמלה גדולה נתת להם. ¹⁶⁴. שם בסוגריים: וביום השביעי.

165. כאן באים פסוקי השופרות בתורה ובכתובים כמנהגנו. הקטע מסתיים עם פתיחת דברי הנביאים.

נספח ב

פשר "ההלכות הקצובות" שבמדרשי "ילמדנו" וכיוצא בהם
(להע' 147)

אם נתבונן בשאלות ההלכה המופיעות בראשי חטיבות הדרשות שבמדרשים מסוג "ילמדנו"¹⁶⁶ ניווכח שאין השאלות בכל מקום שאלות ממש, שיש בהן ספק בהלכה, אלא הן נשאלו מן הדרשן בכוונה תחילה כדי לפתוח בהלכה. לדוגמה, השאלה המפורשת בתורה, שנשאלה בדברים רבה פ"ב יח: 'כי תוליד בנים' — "הלכה, אדם מישראל מהו שיהא מותר לו להקיף פאת ראשו? כך שנו חכמים: אלו דברים אסורים מפני דרכי האמורי"¹⁶⁷...

כבר התלבטו חכמים רבים בפשר הלכות פשוטות אלו ונתנו תשובות שונות, מהן מתקבלות על הדעת ומהן תמוהות ביותר. מהאחרונות נצטט כמה דברים מחוקר המדרשים ר"א עפשטיין¹⁶⁸, שיוכיחו לנו מידת האבסורדיות שבכיוצא בהן... וזה לשונו: "הדרשות הלימודיות [= מסוג "ילמדנו"] נתחברו בקיסרין וסביבותיה, ששם היה-ליהודים שיג ושיח עם שרי רומי והדרשנים היוונים, הם הסופיסטים, וגם עם הדרשנים של הנוצרים. וע"כ השתדלו שם הדרשנים להעריך [= לערוך] דרשותיהם באופן יותר נאה. ולכן נראה בדרשות הלימודיות את הדרך הוויכוחי והריטורי של הסופיסטים היוונים... וכל זה למדו מהדרשנים היוונים והנוצרים. גם עניין השאלה בראש הדרשה למדו מהיוונים. כי היה מנהג, כשבא איזה סופיסט לדרוש הציעו לפניו שאלה והוא השיב עליה, ותשובת השאלה היתה דרשתו". ולא שם ר"א עפשטיין אל לבו כי לו באמת למדו חכמי ישראל "מנהג" זה מהנכרים היה להם להציע שאלות חמורות וקשות... וכי כל חכמתם של חכמי ישראל לא עמדה להם אלא בשביל שאלות פשוטות וקלות שתינוקות של בית רבן יודעים להשיב עליהן? ... ומאן לימא כהאי מילתא ולא ליגחכו עליה?!

לחוקר הדגול של מדרשי חז"ל בימינו, ר"ח אלבק, יש תשובה אחרת המתקבלת, לכאורה, על הלב, והיא שנתקבלה על דעת חכמי דורנו. וזה לשונו¹⁶⁹: "אנו רואים שלא התכוונו לדרוש בהלכה ממש, כמו ר' מאיר שדרש שליש בהלכה ושלש באגדה, או כמו שדרשו האמוראים, בפרקא', אלא שרצו רק לצאת ידי חובה בפסקא בהלכה ולהשאיר זכר להלכה בדרשותיהם, שלא היו עכשיו אלא בהגדה בלבד. כתוצאה מזה הסתפקו בהלכות פשוטות ממקורות תנאים, ממשנה וברייתא, שהיו ידועות בדרך כלל לקהל השומעים, ולא בחרו בהלכות האמוראים, שהן מסובכות ובנויות על הלכות התנאים. אבל כמובן לא מאסו בתורת האמוראים מכל וכל, אלא שאם היה לדרשנים לתדוש בה דבר, לקשרה ולשבצה בהגדותיהם פתחו גם בהלכה מאמוראים וחרזו אותה להגדה... שדרשות הילמדנו הן מזמן מאוחר שרצו רק לצאת

166. כגון: מדרשי תנחומא, חלקים נכבדים מפסיקתא רבתי, דברים רבה, וכיוצא בהם.

167. הציטוט לקוח מדבריו של ר"ח אלבק במתורתו של "הדרשות בישראל" לצונץ, עמ' 114.

168. בספרו "מקדמוניות היהודים", הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז, עמ' נט.

169. במקום הנ"ל הע' 167.

רמזי הפטרות ראש-השנה בפיוטי יוסי בן יוסי פה

ידי חובה בזכירת ההלכה ואפילו רק בהזכרת המלים, ילמדנו רבינו' או, הלכה', כלומר, בצורת השאלות בהלכה ולא בתוכן.

כמדומה שנאים הדברים למי שאמרם ורובם מתקבלים על הדעת. ברם לאור דברי התלמודים שנביאם להלן — אנו נאלצים שלא לקבל דעת ר"ח אלבק ביחס לאיחור זמניהם של "הלכות הילמדנו" הפשוטות והקלות; כי מדברי התלמוד אנו למדים שוכך היתה עיקר התקנה דוקא: לפתוח בהלכה פשוטה, קלה ו"קצובה".

לצורך ענייננו נעתיק דברי התלמוד הנוגעים לענייננו בעמודות מקבילות:

ירוש' ברכות פ"ה א

תני: לא יעמוד אדם ויתפלל — אלא מתוך דבר של תורה... שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהם בדברי שבת ובדברי נחמות... רב ירמיה אמר: לא יעמוד אדם ויתפלל אלא מתוך דין של הלכה. רב ירמיה אמר: העוסק בצרכי ציבור כעוסק בדברי תורה. רב חונה אמר: הרואה טיפה כעין החרדל יושבת ומשמרת עליו שבעה נקיים — וקאים ומצלי. זעיר' בר חנינא אמר: המקיז דם בקדשים מעל.

עוד הוא מ"הלכות קצובות":

תני: בר קפרא אמר: אחד עשר יום שבין נדה לנדה — הלכה למשה מסיני. תני רבי הושעיה: מרבה אדם דגן בתבן — ומערים עליו לפוטרו מן המעשרות. אבון שאל לרבי: כמה מעלות בקדש? והוא אמר ליה: ארבע. וכמה מעלות בתרומה? והוא אמר ליה: שלש — וקאים ומצלי.

בבלי ברכות לא א

ת"ר: אין עומדין להתפלל לא מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה אלא מתוך "הלכה פסוקה" (שאינה צריכה עיון, שלא יהא מהרהר בה בתפלתו. רש"י).

והיכי דמי "הלכה פסוקה"? אמר אביי: כי הא דר' זירא, דאמר ר' זירא: בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבת עליה שבעה נקיים. רבא אמר: כי הא דרב הושעיא, דאמר רב הושעיא: מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה, כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר. ואיבעית אימא: כי הא דרב הונא, דא"ר הונא א"ר זעירא: המקיז דם בבהמת קדשים אסור בהנאה ומועלין בו.

ת"ר: אין עומדין להתפלל... וכן לא יפטר אדם מחברו... אלא מתוך דבר הלכה. שכן מצינו בנביאים הראשונים, שסיימו דבריהם בדברי שבת ותנחומים.

נמצינו למדים מדברי הברייתות והאמוראים, שלפני כל תפילה יש לפתוח ב"הלכה פסוקה" (= שאין בה מחלוקת), או: "הלכה קצובה", או: "דין של הלכה". וכולם היינו הך. ועוד, שהלכות אלה הוקשו לדברי נחמות של הנביאים, שאפשר לפתוח גם בהם את התפילה כמו בדבר הלכה פשוטה וקלה; שמטרתם אחת: לא להכביד על המתפלל במחשבות שלא מן התפילה.

ברוב מנהגי העדות בימינו נתפשט מנהג הצרפתים¹⁷⁰, לפתוח התפילה בשחרית בברכת התורה ולאחריהן המשנה דריש מס' פאה ואגדות חז"ל השייכות אליה — ודאי מפני ה"הלכה הפסוקה" שבה. הוכחה לכך תשמע "ההלכה הפסוקה" של רבי זירא, בנוסח הבבלי דלעיל, הבאה כצורתה, במנהגי רומי ותימן, מיד לאחר המשנה והאגדה

170. עיין ברכות יא ב, תוס' ד"ה שכבר.

הנ"ל במס' פאה ולאחריה באה "ההלכה הקצובה", שמופיעה בשאר המנהגים בסוף התפילה והמסיימת בדברי נחמה מהנביאים: "תנא דבי אליהו, כל השונה הלכות" וכו'. משמע שעניין "ההלכות הקצובות" וכיו"ב היו נפוצים למעשה והם מנהג פשוט עד ימינו. אלא שבתלמודים הנ"ל נתנו דוגמאות בודדות מתוך "מבחר" גדול, שהיה פשוט בקרב העם.

והואיל ומוסד הדרשות נתקיים, כידוע, לפני תפילות מוסף בשבתות ומועדים — היתה הדרשה, כמובן מאליו, צריכה להיגמר בדברי נחומים או ב"דין של הלכה". וכבר ידוע ומפורסם, שהדרשות שבמדרשים מסתיימות כרגיל בדברי נחמה מן הנביאים. ברם, בגניזה מצאתי מדרשים המסתיימים גם בדברי הלכה. ולפי הכלל הידוע ש"הפתיחה צריכה להיות מעין החתימה" — מצאנו את רוב חטיבות הדרשות לסדרים ולפרשיות מתחילות בדברי נחמה או "דין של הלכה". ובקטעי הגניזה מצאנו מדרשים הפותחים בפסוקי נחמה מהנביאים ועוברים מכך לדבר הלכה. כמו כן מצאתי בגניזה מדרשים שמסיימים ב"הלכה קצובה" ולאחריה בפסוקי נחמה מהנביאים. בקיצור: נהגו לפתוח ולחתום ב"הלכות פסוקות" ובדברי נחמה גם יחד.

הואיל וכן נתברר לנו חידת "הלכות הילמדנו" שבמדרשים: עצם ההלכה מקומה בסוף המדרש — כדי לפתוח התפילה בדברי תורה ולסיים בהן. משום כך באות הלכות "קצובות" או "פסוקות" (= פשוטות וקלות) בלבד, שהן־הן — "דין של הלכה".

אבל העובדה שבהרבה מדרשים חסרות פתיחות ההלכה ניתנת להתפרש, שאותם ילקוטי מדרשים נערכו ב"מגמה אגדתית" טהורה. שהרי הלכות פסוקות היו מפורסמות בעם ואפילו תינוקות של בית רבן דשו בהן... אותם המדרשים, מסוג תנחומא וילמדנו, שמופיעה בהן ההלכה בראש חטיבת הדרשות, נערכו במגמה להקל על המשתמש בהם, שלא יצטרך לעמול רבות בחיפוש חומר בספרים שונים, בדומה למחזורי "כל בו" שבדורותינו.

נמצא, שעניין "ההלכה הקצובה" אינה מאוחרת כדעת אלבק. אדרבה, קדומה היא ביותר, שהרי נזכרה כבר בתוספתא.

על רקע זה קל לנו להבין "חידת" "יקום פורקן" ו"מי שברך" לעוסקים בצרכי ציבור, שאנו מברכים לאחר ההפטרה בשבתות. שהרי ראינו בירושלמי שלדעת רב ירמיה "העוסק בצרכי ציבור כעוסק בדברי תורה". היינו (לדעת כמה מהמפרשים)¹⁷¹ שמי שעסק בצרכי ציבור אינו צריך לומר דבר הלכה לפני התפילה. לפיכך מברכים את אלה שעסקו (בימי קדם...) בשעת הדרשה בצרכי ציבור, כדי לפוטרם מחובת לימוד ההלכה שהושמעה בשעת הדרשה. כלומר, הואיל ורמזו לצרכי ציבור, בתפילת "מי־שברך" וכיו"ב, יכולים כבר לעמוד ולהתפלל תפילת מוסף...

לאור כל האמור, ניתן להסביר מנהג הפייטנים לשלב דברי תורה מסדר השבוע או הפרשה בשני ברכות ראשונות של העמידה ודברי נביאים מהפטרת הסדר בברכה השלישית. כנראה, שנתפתח המנהג לשלב דברי תורה, לא רק לפני התפילה, אלא גם בתוך התפילה, ולא דברי תורה סתם — אלא של קריאת היום! ולפיכך

171. בפירוש מימרא זו של רב ירמיה נחלקו המפרשים והפוסקים. עי' פירושו של הרב ש' גורן לירושלמי ברכות (הוצ' מוסד הרב קוק, ירוש' תשכ"א), עמ' 190 ואילך, ד"ה העוסק.

הכניסו דברי תורה המיוסדים על שני פסוקים ראשונים מסדרו של יום לתוך שתי ברכות ראשונות; ואילו לברכה השלישית — היא ברכת קדושת השם (שבשבתות וחגים שילבו לתוכה גם פסוקי הקדושה שפותחים בפסוק מהנביאים) — שילבו פסוק ראשון מהפטרת היום בנביאים, שכידוע רוב הפטרותיהם של בני א"י היו בדברי נחמה. ולפיכך נהגו בני א"י לומר קדושה רק בשבתות וחגים, משום שרק בימים אלה הפטירו בנביא לאחר הקריאה בתורה.

הפטרות

בן דרוסי

שנינו בירושלמי ע"ז פ"ד ה"ד: "ר' יוחנן אמר לבר דרוסי, חות ותבר כל אילין צלמיא דגו דימוסין, ונחת ותבר כולהון פרא חד".
והרי התרגום: ר' יוחנן אמר לבר דרוסי רד ושבור כל הצלמים שבתוך המרחצאות, וירד ושבור כולם כאחד (ספר הישוב דף 60).
מעשה מרדני דומה קרה בטבריה בעת המרד הראשון. ראה חיי יוסף ליוספוס פרק יב: ... להרוס את הארמון... כי הוא מקושט בצורות חיות וזה נגד חוקי תורתנו...
כן נזכר בן דרוסאי בבבלי שבת כ א: כמאכל בן דרוסאי, ופירש רש"י: ליסטים היה ומבשל בישולו שלישי. ז"א שהיה בבריחה תדיר ולכן לא הספיק לבשל.
יש להניח, כי יש קשר לבר דרוסי זה למסופר בקדמוניות היהודים ליוספוס ספר עשרים פרק ח, ה, לאחר תפיסתו של אלעזר בן דיני שפעל בהרים, התחילה פעולתו של דוראס ראשון הסיקריקין בערים... איש ירושלמי לפי מוצאו שמו דוראס והבטיח לתת (לו) כסף רב, ... ותחת בגדיהם היו להם חרבות קטנות והם נטפלו אל יונתן והרגוהו.
וכך נקראו כל אנשי המחתרת על שם הראשון שבהם: בר-דרוסי.
יש לציין, כי תנור שעשוי בחפזון ולשעה נקרא על שם בן דיני, שגם הוא היה במורדים (כלים פ"ה מ"ט).

ש' אחיקם